

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право
УДК 347.965

Мандзик Петро Іванович

*кандидат юридичних наук,
член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук,
науковий співробітник*

Науково-дослідний інститут публічного права

Mandzyk Petro

*Candidate of Legal Sciences,
Corresponding Member of the Academy of Administrative and Legal Sciences,
Researcher*

Research Institute of Public Law

ORCID: 0000-0001-2345-6789

РОЛЬ АДВОКАТУРИ У СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ЖИТТІ ДЕРЖАВИ

THE ROLE OF ADVOCACY IN THE SOCIAL AND LEGAL LIFE OF THE STATE

***Анотація.** У статті розкрито актуальність теми дослідження з урахуванням історичного і сучасного впливу адвокатури на соціально-правове життя держав. Підкреслено, що євроінтеграційних процесів та повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави обумовлює особливість ролі адвокатів та правозахисників у впровадженні світових стандартів захисту прав і свобод людини, розвитку системи права та реформаційних процесів в Українській державі.*

Обумовлено, що тільки у «середовищі рівних за статусом людей» можливий розвиток модерної адвокатури та її вплив на процеси державотворення. Проаналізовано вплив окремих видатних адвокатів та

правозахисників на розвиток прогресивних правових ідей різних країн у XVIII-XX ст.ст. Узагальнено, що пріоритетними напрямками їх діяльності у вказаній сфері стали: державотворення, боротьба за незалежність та національну самовизначеність; створення прогресивних для свого часу державо-визначаючих нормативно-правових актів; філософські праці в сфері права та утопії; розвиток права та законодавства в цілому; боротьба за громадянські права; захист прав та свобод людини, окремих представників суспільства; подолання таких соціально-негативних явищ, як апартеїд, екстремізм, расова сегрегація, гендерна нерівність; виконання функцій державних посадовців різного рівня та ін.

Підкреслено, що в історії України помітне значення адвокати відігравали на кожному історичному етапі її розвитку. Зокрема, у період польсько-литовської доби (XIV-XVI ст.) в судових справах шляхти Великого князівства Литовського серед незаможних українських шляхтичів сформувалися «адвокатські династії», сприяло підвищенню рівня правової освіти та правосвідомості української шляхти. Проаналізовано, що діяльність адвокатів і період - кінець XIX ст.-поч. XX ст. сприяла формуванню законодавчих систем, закладенню основ національного права, об'єднанню юристів-українців, практичній українізації громадських та державних інституцій, розвитку правничої термінології тощо. Зауважено, що у період перебування України у складі срср діяльність адвокатів жорстко контролювалася тоталітарної радянською владою та носила суто формальний характер участі у політичних судових процесах.

Обґрунтовано, що на сучасному етапі розвитку України та в умовах повномасштабного вторгнення рф на територію нашої держави особливого значення набуває виконання адвокатами власного фундаментального професійного призначення, а саме захисту прав людини у відповідності до світових стандартів.

Ключеві слова: адвокат, правозахисник, роль у соціально-правовому житті держави.

Summary. *The article reveals the relevance of the research topic, taking into account the historical and modern influence of advocacy on the social and legal life of states. It is emphasized that the European integration processes and the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of our state are determined by the special role of lawyers and human rights defenders in the implementation of world standards for the protection of human rights and freedoms, the development of the legal system and reformation processes in the Ukrainian state.*

It is stipulated that only in the "environment of people of equal status" is the development of modern advocacy and its influence on the processes of state formation possible. The influence of some outstanding lawyers and human rights defenders on the development of progressive legal ideas of various countries in the 18th-20th centuries is analyzed. It is summarized that the priority areas of their activity in the specified sphere were: state building, the struggle for independence and national self-determination; creation of progressive for its time state-defining legal acts; philosophical works in the field of law and utopia; development of law and legislation in general; struggle for civil rights; protection of human rights and freedoms, individual representatives of society; overcoming such negative social phenomena as apartheid, extremism, racial segregation, gender inequality; performing the functions of public officials of various levels, etc.

It is emphasized that lawyers played a significant role in the history of Ukraine at every historical stage of its development. In particular, during the Polish-Lithuanian era (XIV-XVI centuries.) in the court cases of the nobles of the Grand Duchy of Lithuania, among the poor Ukrainian nobles, "lawyer dynasties" were formed, which contributed to the increase in the level of legal

education and legal awareness of the Ukrainian nobility. It has been analyzed that the activities of lawyers and the period - the end of the 19th century - the beginning of 20th century contributed to the formation of legislative systems, the laying of the foundations of national law, the unification of Ukrainian lawyers, the practical Ukrainianization of public and state institutions, the development of legal terminology, etc. It was noted that during the period of Ukraine's stay as part of the USSR, the activities of lawyers were strictly controlled by the totalitarian Soviet government and had a purely formal nature of participation in political trials.

It is substantiated that at the current stage of Ukraine's development and in the conditions of a full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of our country, the fulfillment by lawyers of their own fundamental professional purpose, namely the protection of human rights in accordance with world standards, is of particular importance.

Key words: *lawyer, human rights defender, role in the socio-legal life of the state.*

Постановка проблеми. Основою формування нації та ідеї власної національної правосуб'єктності, створення держави як вияву права нації на самовизначення та правової системи на основі національних особливостей конкретного народу, розвиток правової думки ґрунтуються на теоретичному і практичному осмисленні державно-правових явищ, національному розумінні права. Слід відмітити важливу роль в даних процесах адвокатів та правозахисників, адже саме специфіка їх професійної діяльності обумовлює не тільки розуміння правових явищ, але і значення права для суспільства і держави. Зауважимо, що серед авторів американської Конституції, лідерів Французької революції, депутатів парламентів європейських країн визначний відсоток складала саме

адвокати та правозахисники, які внесли суттєвий вклад у соціальне-правове життя держав.

В умовах історичного і сучасного розвитку України, євроінтеграційних процесів та повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави важливим є визначення ролі адвокатів та правозахисників у впровадженні світових стандартів захисту прав і свобод людини, розвитку системи права та реформаційних процесів в Українській державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу написання даної статті покладено наукові розробки таких вчених, як: Т.Г. Андрусак, О.Г. Єфремова, Л.О. Крупника, Я. Секо, В. Філімоніхіна та ін. На сьогодні публікації з означеної проблематики є різносторонніми та стосуються не тільки аспектів національного значення адвокатів в сучасному та історичному аспектах, їх персоніфікованого внесу у розвиток соціально-правового життя держави, але й міжнародного значення інституту адвокатури. Проте, слід зауважити, що дані публікації носять розрізнений характер, а тема потребує подальшого комплексного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження ролі адвокатури у соціально-правовому житті держави в історичному та сучасному аспекті.

Виклад основного матеріалу. На думку Т.Г. Андрусяка тільки у «середовищі рівних за статусом людей» можливий розвиток модерної адвокатури та її вплив на процеси державотворення. Саме право на суд рівних виступає базовою складовою привілейованого стану, що зумовило в історичні ретроспективі розвиток права та появу осіб, які були обізнані з ним. Адже, у відносинах між рабовласниками та рабами, феодалами та селянами не існує принципів рівності та свободи, не існує права, яке виникає між рівними у своєму статусі людьми, а державотворення базується не на силі права, а на праві сили [1, с. 17]. Окрім того, адвокати

були зацікавлені у повноправних селянах та робітниках, як потенційних клієнтах, тому відстоювали законодавчі обмеження експлуатації найманих працівників. Вже у XIX ст. адвокати та правозахисники у розвинутих демократичних країнах добре знали законодавство, вміли використовувати правові заходи захисту прав і свобод, не мали станових інтересів, а тому виступали провідниками правових змін у державі та суспільстві.

Серед відомих адвокатів та правозахисників, які зробили значний внесок в розвиток прогресивних правових ідей різних країн у XVIII – XX ст.ст. слід відмітити наступних з них:

- Томас Мор (1478-1535 роки життя) – англійський юрист, письменник та державний діяч, який став лордом канцлера Англії, відомий своєю працею «Утопія», де висловив ідеї про справедливість та рівність;

- Жан-Жак Руссо (1712–1778 роки життя) – французький філософ, юрист і публіцист, чий твір «Договір про соціальний контракт» мав великий вплив на ідеологію революціонерів і став теоретичною основою для утвердження прав людини та природних свобод;

- Джон Адамс (1735-1826 роки життя) – брав участь у процесі створення Декларації незалежності США та став другим президентом США;

- Томас Джефферсон (1743–1826 роки життя) – адвокат, головний автор Декларації незалежності США та третій президент США;

- Джеремі Бентам (1748-1832 роки життя) – англійський філософ, юрист та соціальний реформатор, який вплинув на розвиток права та законодавства;

- Максимільєн Робесп'єр (1758–1794 роки життя) – відомий юрист та політик, що став одним із лідерів Якобінського клубу та головою Комітету Загальної Безпеки, грав визначальну роль у Французькій революції і впровадженні реформ у правову систему;

- Юліус Найпер (1918–2009 роки життя) – юрист і правозахисник, який відіграв важливу роль у боротьбі проти апартеїду в ПАР та став першим чорношкірим головою Конституційного суду ПАР;

- Махатма Ганді (1869–1948 роки життя) – індійський юрист і політик, лідер руху за незалежність Індії від Британської імперії.

- Мартін Лютер Кінг-молодший (1929–1968 роки життя) – американський юрист, правозахисник і активіст, який боровся за рівні права для афроамериканців.

- Нельсон Мандела (1918–2013 роки життя) – юрист і політик, який відіграв вирішальну роль у боротьбі проти апартеїду в ПАР та став першим чорношкірим президентом ПАР та інші.

Окремий внесок у розвиток права в цілому та прав жінок зокрема здійснили такі адвокатеси та правозахисниці, як:

- Рут Бедфорд (1897–1991 роки життя) – американська юристка та правозахисниця, була першою жінкою-адвокатом в США, яка отримала дозвіл на заняття адвокатською діяльністю;

- Елла Грассо (1919–1981 роки життя) – американська юристка та політик, була першою жінкою, яка стала головою уряду штату в США, обіймала пост губернатора Коннектикута;

- Емі Коффман (1946 р.н.) – американська юристка та політик, стала першою жінкою-прокурором в Американському окрузі Колумбі;

- Луїза Шатільон (1914–1993 роки життя) – канадська юристка та правозахисниця, яка активно підтримувала права жінок та дітей, працювала у сфері громадянських свобод;

- Акіко Куросава (1889–1990 роки життя) – японська юристка, яка була першою жінкою-адвокатом у Японії, та сприяла розвитку жіночих прав та громадянських свобод у своїй країні.

- Кім Куайдекер (1906–1987 роки життя) – південноафриканська юристка та активістка, що боролася за права людини та проти апартеїду;

- Ширін Ебаді (1947 р.н.) – іранська адвокатеса та правозахисниця, що бореться за права жінок та дітей, лауреатка Нобелівської премії миру;

- Малала Юсуфзай (1997 р.н.) – пакистанська правозахисниця, що бореться за права дівчат і жінок на освіту та проти екстремізму.

Аналізуючи внесок вказаних адвокатів та правозахисників у розвиток права зауважимо, що пріоритетними напрямками їх діяльності у вказаній сфері стали:

1) державотворення, боротьба за незалежність та національну самовизначеність;

2) створення прогресивних для свого часу державо-визначаючих нормативно-правових актів (наприклад, декларацій, конституцій, актів незалежності та ін.);

3) філософські праці в сфері права та утопії;

4) розвиток права та законодавства в цілому;

5) боротьба за громадянські права;

6) захист прав та свобод людини, окремих представників суспільства;

7) подолання таких соціально-негативних явищ, як апартеїд, екстремізм, расова сегрегація, гендерна нерівність;

8) виконання функцій державних посадовців різного рівня та ін.

В історії України помітне значення адвокати відігравали на кожному історичному етапі її розвитку: за часів польсько-литовської доби (XIV – XVI ст.); у період Гетьманщини; у складі російської імперії (XVII – 1917 р.); у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії (XIX – поч. XX ст.); у період національно-визвольного руху (1917-1920 рр.); у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини в міжвоєнний період (між I та II світовими війнами); у період УРСР (1922-1991 рр.) та з набуттям незалежності України.

Зокрема, у період польсько-литовської доби (XIV-XVI ст.) в судових справах шляхти Великого князівства Литовського важливий комплекс судових справ складала господарські справи предметом яких виступала земельна власність та власність на маєтки, такі справи постійно виникали у шляхецькій корпорації землеутримувачів та землекористувачів. Представники сторін виступали в якості «заміни» сторін та від їх імені вели процес або в ролі правозаступників що надавали фахову юридичну допомогу. Наприкінці XVI ст. – на початку XVII ст. серед незаможних українських шляхтичів сформувалися «адвокатські династії», до яких відносилися Божкевичі, Бобриковичі, Бруяк та ін. [4, с. 181]. Заняття адвокатською діяльністю в даний період сприяло підвищенню рівня правової освіти та правосвідомості української шляхти.

Помітною стала роль адвокатів у розвитку правової думки та національно-політичного життя в Україні у наступний період – кінець XIX ст. – поч. XX ст. (на той час території українських земель входили до складу Австро-Угорської імперії та російської імперії). Серед видатних українських адвокатів та правозахисників тих часів слід виділити М. Міхновського, Є. Олесницького, К. Левицького, Є. Петрушевича, О. Кониського, О. Андрієвського, М. Дмитрієва та ін. Їх діяльність сприяла формуванню законодавчих систем Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, створенню правових передумов Акту Злуки (урочистого оголошення універсалу про об'єднання УНР та ЗУНР у 1919 р.).

Для дослідження ролі українських адвокатів в процесах правотворення та розвитку системи права у вказаний період важливим є вивчення архівних джерел персоніфікованої адвокатури України, які містяться в фондах державних установ та організацій різного рівня. Зокрема у архівах доби Української Держави, УНО та фондах Верховної Ради України, Кабінету міністрів України, Міністерства юстиції України,

які в т.ч. містять матеріали таких органів УРСР, як Рада Міністрів УРСР, Народний комісаріат УРСР та ін. Окрім того, виявлено особисті фонди таких відомих українських правників, як: І. Шраги, В. Старосольського, М. Ткаченко, М. Порша, А. Яковліва, М. Василенка, С. Шелухіна, В. Приходько, М. Чубинського та ін., що дозволяє проаналізувати інформацію щодо їх громадського та політичного життя, впливу на розвиток української держави та системи права [2, с. 22-23]. Так, особистий фонд А. Яковліва (1872-1955 роки життя) містить його наукові статті, нариси і праці, листи, документи що посвідчують його діяльності як політичного і громадського діяча, вченого-юриста, дипломата, фундатора Українського правничого товариства та Товариства адвокатів, керівника дипломатичної місії в Австро-Угорщині, Голландії та Бельгії, директора департаменту МЗС та канцелярії Центральної Ради, діяльність у еміграції [3, с. 59].

Зокрема, професійна правнича діяльність Андрія Яковліва сприяла:

- закладенню основ національного права та максимального його розвитку на той час:
- об'єднанню юристів-українців у Товаристві українських адвокатів;
- поєднанню теорії та практики права;
- практичній українізації громадських та державних інституцій;
- розвитку правничої термінології;
- дослідженню історії держави і права, зокрема договірно-правових відносин між Україною та росією після 1654 р.;
- встановленню економічних та політичних зв'язків УНР з європейськими державами;
- дослідженню впливу іноземного права на українську систему права (зокрема, імплементація норм Магдебурзького права до права місцевого самоврядування українських містечок), практики козацьких

судів, впливу звичаєвого права, українського законотворення новітньої доби (наприклад, у таких працях, як: «Основи Конституції УНР», 1937 р.; «Історичні традиції української державності» 1937 р. [3, с. 60-61]).

У період перебування України у складі срср діяльність адвокатів жорстко контролювалася тоталітарної радянською владою. Зокрема, у 1928 р. була прийнята постанова «Про реорганізацію колегії захисників» (від 12.09.1928 р.), яка передбачала примусовий перехід виключно до колективної організації діяльності юридичних консультацій, а вже у 1934 р. адвокати усувалися від участі роботи особливої наради яка виносила вироки у кримінальних справах. В 70-80 рр. ХХ ст. роль адвокатів змінилася, оскільки було закріплено право на захист обвинуваченого, адвокати здійснювали представництво у цивільних справах, брали участь у попередньому слідстві та при розгляді кримінальних справ та ін. Для розвитку української державності у той період важливого значення набувала участь адвокатів у судових процесах над дисидентами (1950-1980 рр.), адже їх участь у політичних судових процесах носила або суто формальний характер, або була рівноцінною «власному засудженню» у випадку, якщо адвокат дійсно вживав заходи щодо захисту підсудного [5, с. 124]. Зокрема, у справах неоголошеного члена Української Гельсінської Групи Миколи Горбала у 1971р. та 1979 р. адвокати не тільки формально підійшли до виконання своїх обов'язків захисників, але й напряду сприяла владі засудити дисидента за сфабрикованими справами. Тому, часто обвинувачувані відмовлялися від послуг адвокатів та самі здійснювали захист (наприклад, у справі учасників робітничого Українського національного комітету (1959 р.) обвинувачені відмовилися від адвокатів) [6].

На сучасному етапі розвитку України та в умовах повномасштабного вторгнення рф на територію нашої держави особливого значення набуває виконання адвокатами власного фундаментального професійного

призначення, а саме захисту прав людини у відповідності до світових стандартів, визначених у міжнародних нормативно-правових актах (зокрема таких, як: Статут ООН, Загальна декларація прав людини, Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права, Звід принципів для захисту осіб, затриманих або які перебувають в умовах тюремного ув'язнення та ін. НПА). Особливо це стосується захисту прав осіб яких незаконно утримує окупаційна влада на тимчасово окупованих територіях, осіб підданих фільтраційним заходам, по відношенню до яких ведуться політичні судові процеси на території рф, захисту прав українських дітей депортованих до країни-агресора, захисту прав осіб які постраждали внаслідок військових дій, участі українських адвокатів у міжнародних судах щодо воєнних злочинів рф та ін.

Висновки. Історично вплив адвокатів на соціально-правове життя держави почав формуватися у період розвитку відносин «рівних з рівними», коли у судових процесах розглядалися справи між представниками аристократичних верств суспільства. Проте, судові представники (адвокати) були зацікавлені у правовій рівності всіх соціальних класів, адже це сприяло розширенню їх адвокатської практики та збільшенню доходів, окрім того вони розуміли цінність права. Тому серед видатних державних діячів різних історичних періодів та держав багато юристів, адвокатів, правозахисників, які відстоювали ідеї справедливості та утвердження прав і природних свобод людини (Т. Мор, Ж.-Ж. Руссо, Т. Джефферсон, М. Ганді, Н. Мандела та ін.). Також, пріоритетними напрямками їх діяльності у вказаній сфері стали: державотворення, боротьба за незалежність та національну самовизначеність; створення прогресивних для свого часу державо-визначаючих нормативно-правових актів (наприклад, декларацій, конституцій, актів незалежності та ін.); філософські праці в сфері права та утопії; розвиток права та законодавства в цілому; боротьба за громадянські

права; захист прав та свобод людини, окремих представників суспільства; подолання таких соціально-негативних явищ, як апартеїд, екстремізм, расова сегрегація, гендерна нерівність; виконання функцій державних посадовців різного рівня та ін.

В історії України помітне значення адвокати відігравали на кожному історичному етапі її розвитку: за часів польсько-литовської доби (XIV – XVI ст.); у період Гетьманщини; у складі російської імперії (XVII – 1917 р.); у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії (XIX – поч. XX ст.); у період національно-визвольного руху (1917-1920 рр.); у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини в міжвоєнний період (між I та II світовими війнами); у період УРСР (1922-1991 рр.) та з набуттям незалежності України. Сучасний стан особливої ролі адвокатів та правозахисників на соціально-правове життя обумовлено євро інтеграційними процесами та наслідками повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави.

Література

1. Андрусак Т.Г. Адвокати та їх роль у розвитку української правової думки. *Адвокатура України: історія та сучасність*: матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ ; Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 14-18.
2. Єфремова О.Г. Джерела персоніфікованої адвокатури України у матеріалах фондів центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. *Адвокатура України: історія та сучасність*: матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ ; Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 22-25.
3. Філімоніхін В. Адвокат Андрій Яковлів – державник, дипломат, історик права. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2023. №5 (91). С. 59-63.

4. Сокальська О.В. Адвокатура за литовсько-польської доби // Адвокатура: минуле та сучасність : матер. VI Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 12 листопада 2016 р.) / за заг. ред. Г. О. Ульянової. Одеса : Фенікс, 2016. С. 180-182. URL: <http://surl.li/jlsyt> (дата звернення: 01.07.2023)
5. Крупник Л.О. Адвокати у судових процесах над українськими дисидентами у 50-х – 80-х роках ХХ століття (на прикладі постаті Миколи Горбала). *Адвокатура України: історія та сучасність* : матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ ; Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 122-128.
6. Секо Я. Основні етапи діяльності української гельсінської групи. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Seko_Yaroslav/Osnovni_etapy_diialnosti_Ukrainskoi_Helsinskoi_hrupy.pdf? (дата звернення: 02.07.2023)

References

1. Andrusiak T.H. Advokaty ta yikh rol u rozvytku ukrainskoi pravovoi dumky. *Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist: materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu*. Kyiv ; Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka. 2013. S. 14-18. [in Ukrainian]
2. Iefremova O.H. Dzherela personifikovanoi advokatury Ukrainy u materialakh fondiv tsentralnoho derzhavnoho arkhivu vyshchых orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. *Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist: materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu*. Kyiv ; Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka. 2013. S. 22-25. [in Ukrainian]
3. Filimonikhin V. Advokat Andrii Yakovliv – derzhavnyk, dyplomats, istoryk prava. *Visnyk Natsionalnoi asotsiatsii advokativ Ukrainy*. 2023. №5 (91). S. 59-63. [in Ukrainian]
4. Sokalska O.V. Advokatura za lytovsko-polskoi doby // *Advokatura: mynule ta suchasnist* : mater. VI Mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf. (m. Odesa, 12

- lystopada 2016 r.) / za zah. red. H. O. Ulianovoi. Odesa : Feniks, 2016. S. 180-182. URL: <http://surl.li/jlsyt> (date of access: 01.07.2023) [in Ukrainian]
5. Krupnyk L.O. Advokaty u sudovykh protsesakh nad ukrainskymy dysydentamy u 50-kh – 80-kh rokakh KhKh stolittia (na prykladi postati Mykoly Horbalia). Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist : materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu. Kyiv ; Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka. 2013. S. 122-128. [in Ukrainian]
6. Seko Ya. Osnovni etapy diialnosti ukrainskoi helsinskoi hrupy. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Seko_Yaroslav/Osnovni_etapy_diialnosti_Ukrainskoi_Helsinskoi_hrupy.pdf? (date of access: 02.07.2023) [in Ukrainian]